

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ТА МИСЛИВСЬКОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ З УРАХУВАННЯМ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF ECOLOGICAL AND HUNTING TOURISM IN UKRAINE, TAKING INTO ACCOUNT INTERNATIONAL EXPERIENCE

Розвиток екологічного туризму важливий для будь-якої країни Європейського Союзу, США в тому числі й України. Вагомою компонентою екотуризму в різних країнах може бути поєднання унікальних екологічних, культурно-історичних маршрутів з можливістю активного відпочинку туристів у вигляді рибальства чи мисливства, якщо для цього є відповідні умови. Місцевість українських громад багата природними та культурно-історичними об'єктами. На жаль російська агресія призвела до знищення багатьох унікальних природних ландшафтів, бомбардувань зазнають лісові, мисливські угіддя, водні екосистеми, гинуть не лише люди, а й мисливські (дикі) тварини, зруйновані історично-культурні пам'ятки, як наприклад, національний літературно-меморіальний музей видатного українського письменника, філософа Григорія Савича Сковороди на Харківщині. В умовах війни дуже складно розвивати екологічний і мисливський туризм та мисливське господарство, але в післявоєнний період такі можливості в країні будуть. Сьогодні необхідно аналізувати стан індустрії, урахувати в процесі реформування міжнародний досвід ефективного управління природними ресурсами, лісовими та мисливськими угіддями. Екологічний та мисливський туризм повинен стати не лише економічно ефективним, а й таким, що забезпечує стабільне відновлення, збільшення популяції мисливських тварин, ширше використання фотополовання, створення можливості для оздоровлення та психологічної реабілітації воїнів-героїв, захисників країни після війни. Різні регіони України в більшій чи меншій мірі мають лісові та мисливські угіддя. Не всюди можна буде поєднати розвиток екологічного туризму з розвитком мисливського господарства, але там, де це можна зробити держава повинна сприяти в т.ч. шляхом вдосконалення нормативно-правової основи, підтримати бізнес, залучити допомогу міжнародних партнерів, сприяти встановленню привабливого інвестиційного клімату.

Key words: екологічні маршрути, дикі тварини, екологічний туризм, мисливський туризм.

The development of ecological tourism is important for any country of the European Union, the USA, including Ukraine. An important component of ecotourism in different countries can be a combination of unique ecological, cultural and historical routes with the possibility of active recreation for tourists in the form of fishing or hunting, if there are suitable conditions for this. The territory of Ukrainian communities is rich in natural and cultural and historical objects. Unfortunately, Russian aggression led to the destruction of many unique natural landscapes, forest, hunting grounds, water ecosystems are bombed, not only people die, but also hunting (wild) animals, historical and cultural monuments are destroyed, such as the national literary and memorial the museum of the outstanding Ukrainian writer and philosopher Hryhoriy Savich Skovoroda in Kharkiv region. The aim and objectives of the research to analyze ecological and hunting tourism in Ukraine before the start of hostilities in the country and to assess the prospects for the development of the ecological tourism industry after the end of hostilities, in peacetime with the simultaneous stable and balanced development of hunting in natural territories that have not undergone ecocide taking into account positive and negative international experience, international norms, rules of environmental activity. The material for research was scientific works, publications of famous domestic and foreign scientists, monographs of others. Increased attention is paid to environmentally safe and economically efficient management of hunting and tourism in the countries of the European Union. In the conditions of the war, it is very difficult to develop ecological and hunting tourism and hunting economy, but in the post-war period, the country will have such opportunities. Today, it is necessary to analyze the state of industries, to take into account the international experience of effective management of natural resources, forest and hunting grounds in the process of reform. Ecological and hunting tourism should become not only economically efficient, but also such that ensures stable recovery, increase in the population of hunting animals, wider use of photo hunting, creation of an opportunity for recovery and psychological rehabilitation of hero warriors, defenders of the country after the war. Different regions of Ukraine have forest and hunting grounds to a greater or lesser extent. It will not be possible everywhere to combine the development of ecological tourism with the development of hunting, but where it can be done, the state should contribute, including by improving the regulatory and legal framework, support business, attract the help of international partners, promote the establishment of an attractive investment climate.

Key words: ecological routes, wild animals, hunting.

УДК 338:502:639

DOI: <https://doi.org/10.32782/bses.85-26>

Портянник С.В.

к.с.-г.н., доцент кафедри екології та біотехнологій в рослинництві, Державний біотехнологічний університет Мерчанський В.В.

к.е.н., доцент кафедри туризму, Державний біотехнологічний університет

Portiannik Serhii

State Biotechnology University

Merchanskyi Volodymyr

State Biotechnology University

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Україна інтенсивно інтегрується у світове господарство. Саме з цим буде пов'язаний її майбутній соціально-економічний розвиток. Індустрія туризму стає все більш вагомою, але за темпами розвитку її країна знаходиться на самих низьких рейтингових позиціях світового ринку. Причиною є недосконале зако-

нодавство, відсутність допомоги з боку держави, складна фіскальна політика, високий тіньовий рівень туристичного ринку тощо. Тож удосконалення механізмів державного регулювання індустрії туризму та його розвиток все більше набуває актуальності [1]. Поряд з зазначеними причинами негативний вплив на розвиток туризму спричинили анексія росією території України у 2014 році,

запровадження карантинних заходів у зв'язку з розповсюдженням пандемії коронавірусної хвороби у 2019 році та повномасштабної російської агресії у лютому 2024 року.

Екологічні проблеми поступово загрожують сталому розвитку суспільства разом зі збільшенням населення та економічним розвитком, а забезпечення сталого екологічного та соціально-економічного розвитку стало глобальною проблемою. Щоб збалансувати соціальну, економічну та екологічну стійкість, керівництво країн в усьому світі активно сприяє екологічним заходам, заходам захисту довкілля, а екологічна безпека вважається такою ж важливою як військова, політична, економічна та національна безпека [2]. Розвиток екологічного мисливського туризму в будь-якій країні робить свій внесок у збереження довкілля за правильного науково-обґрунтованого підходу його організації з урахуванням всіх міжнародних екологічних норм, сприяє створенню нових робочих місць і розвитку економіки. У 21 столітті екологічна безпека стала актуальною і дуже популярною темою досліджень, поступово стає ключем до стратегії сталого розвитку та важливою складовою національної безпеки та соціальної стабільності [2]. Вчені [2] зазначають, що Китай розробив основну національну стратегію сприяння екологічному прогресу, національну систему екологічного середовища, створив культурні та екологічні заповідники, зробив туризм ключовим напрямком будівництва екоцивілізації. Проте розвиток туристичної індустрії посилив конфлікт між туризмом та захистом довкілля впливаючи на функцію бар'єра екологічної безпеки туристичних місць, коефіцієнт ризику безпеки екосистеми зріс, а стійкість туристичних об'єктів знаходиться під загрозою. Вирішення конфліктної ситуації між екологічною безпекою туристичних місць та туристичної індустрії потребує термінового вирішення [2].

Розвиток екологічного, мисливського туризму може принести певні економічні та екологічні вигоди, проте за умови дотримання балансу між туристичною галуззю і охороною природи. На жаль, в Китаї цей баланс порушено на користь туризму, що створює загрози для стійкості екосистем. Дослідники зі Швеції звертають увагу на інші негативні наслідки розвитку мисливського туризму. Вчені Шведського університету сільськогосподарських наук [3] вказують на сім недоліків мисливського туризму, котрі діють комплексно і їх необхідно враховувати розвиваючи індустрію. Недоліки туристи мисливці використовують для нейтралізації екопроблеми, тому вчені наголошують на встановленні певних стандартів, практик в споживацькому туризмі дикої природи та планувати туризм на принципах обережності. Мисливський туризм як частина туризму дикої природи все ж таки набуває популярності та масштабів.

Постановка завдання та матеріал і методи досліджень. Метою дослідження є аналіз стану екологічного, мисливського туризму в Україні до початку російської агресії з обережними оцінками перспективи розвитку індустрії екотуризму в післявоєнний період з одночасним збалансованим розвитком мисливського господарства на тих природних територіях, що не зазнали екоциду з урахуванням міжнародних норм і правил екологічної діяльності.

У цьому дослідженні зроблено аналіз стану екологічного туризму на прикладі деяких регіонів України (Львівська, Івано-Франківська, Чернігівська та ін.), котрі не зазнали окупації та потужного екоциду російського агресора, але як і всі інші області країни знаходяться під щоденними обстрілами. Матеріалом для дослідження були різні наукові праці, публікації відомих вітчизняних та закордонних вчених, монографії ін. Особливу увагу приділено екологічно безпечному та економічно ефективному веденню мисливського господарства і туризму в країнах Європейського Союзу. Як приклад екологічного маршруту, де може передбачатися, крім різних інших туристичних зупинок (екологічні об'єкти (озеро Волкобродовка, річка Немильна, ботанічна пам'ятка природи «Сушнянський дуб»)) та історично-культурні об'єкти (садиба Софії Русової; гончарне мистецтво в с. Олександрівка), рибальство і можливість для полювання в мисливських угіддях взято ДП «Добрянське лісове господарство» Чернігівської області та маршрут «Пам'ятники Добрянщини». Під час написання роботи застосовувався монографічний метод, метод аналізу і синтезу, емпіричний і порівняльний метод ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вчені з Індії [4] оцінювали вплив туризму на екологічну рівновагу та можливість ведення бізнесу громад. Досліджували чутливість птахів на водноболотних угіддях, провели за допомогою анкетних інтерв'ю опитування щодо ставлення місцевих жителів до туризму. Незважаючи на те, що традиційні громади бачать у туризмі можливість заробітку, вони все ще скептично ставляться до його ефективності. Вчені рекомендують організовувати природоохоронний туризм, котрий керується громадою, щоб максимізувати вигоди від туризму для місцевого населення. Прототипи сталої туристичної діяльності повинні бути схвалені в регіоні, що може сприяти розвитку економіки та ефективності зусиль зі збереження природи у цілому [4]. Такі самі завдання ставляться і в українських громадах. В останні роки у Китаї стрімко розвиваються гірськолижні курорти при цьому виникають різні проблеми щодо їх екологічної стійкості [5], деякі регіони мають м'які зими та гарне навколишнє природне середовище, багаті туристичні ресурси, стимулюють розвиток сільського оздоровчого туризму [6].

У багатьох країнах світу широкого розвитку набув мисливський туризм різновид туризму, активного відпочинку людини, метою його є пошук, вистежування, переслідування і здобич дозволених видів тварин. Інтерхантери (іноземні мисливці) оплачують достатньо високі ціни за надані послуги в мисливських господарствах тож такий туризм інтенсивно розвивається і все більше розширюється.

У розвинених західних країнах ефективність екотуризму дуже висока. В США рекреаційне використання лісів дає 47 доларів на 1 долар затрат. Найбільш цікаві (популярні) країни для мисливського туризму Румунія, Чехія, Угорщина, Болгарія, Австралія, Австрія, Ботсвана, Танзанія, Аргентина, Киргизстан, Канада, Таджикистан. У Норвегії сільські ландшафти все більше перетворюються на місця відпочинку, незважаючи на те, що туризм сприймається як засіб порятунку сільськогосподарських громад, котрі занепадають. У випадку, коли природоохоронці та туристична індустрія називають природу в межах цих ландшафтів дикою природою, жителі місцевих громад можуть відчувати, що соціальні та культурні аспекти ландшафтів, з якими вони самі себе сильно отожднюють, ігноруються [7]. Вчені з Фінляндії [8] вказують на важливість ціннісних очікувань потенційного туриста-мисливця для підприємця, який надає послуги мисливського туризму. Якщо стрільба є головною метою полювання, а ефективність є домінуючою цінністю для потенційного мисливського туриста, то Фінляндія може бути не правильним місцем для цього туриста.

Мисливський туризм дуже багатий різними видами активного відпочинку. Більшість любителів мисливського туризму зацікавлені в стрілецькому полюванні на дичину. Мисливський туризм містить також прогулянки лісом з метою пошуку і спостереження за дикими тваринами, трофейну справу, мисливське собаківництво, фотополювання чи відеозйомку диких звірів, виготовлення опудал тощо. Він може бути екстремальним, спортивно-оздоровчим чи пізнавальним. У стрілецького мисливського туризму є своя визначальна особливість здійснення такого туризму жорстко регламентується, що пов'язане з охороною диких звірів і птахів планети. У більшості країн світу встановлені чіткі терміни полювання, існують ліцензії на відстріл тварин, обмежується кількість трофеїв та їх види. Багато європейських країн мають мало лісів, тому дикі тварини розводяться спеціально у мисливських господарствах, деякий час підготовуються для майбутнього полювання. У зв'язку з цим деякі ліси країн ЄС, котрі хоч і невеликої площі, але мають значно вищу популяцію мисливських тварин в порівнянні з кількістю їх у природних лісах Канади. Втрата біорізноманіття є критичною проблемою [9]. За даними International Union

for Conservation of Nature (2021) [10], відновлення дикої природи має на меті відновити екосистеми та припинити зменшення біорізноманіття, дозволивши дикій природі та природним процесам відновити території, котрі більше не знаходяться під впливом людини [11].

Висока вартість зброї, екіпіровки, ліцензії на відстріл дичини та послуги провідників (єгерів) виводить мисливський туризм в категорію найдорожчих видів активного відпочинку. У середньому у світі обслуговування одного туриста-мисливця становить приблизно 200 американських доларів за добу. При цьому умови проживання мисливця польові, «спартанські». Ліцензія на відстріл диких тварин, залежно від об'єкта полювання, може мати вартість від декількох американських доларів дрібні птахи й до декількох десятків тисяч - леви, гепарди, слони.

Прикарпатський регіон в Україні є головним центром полювання, оскільки має досить великі лісові ресурси. Дикі кабани, олені, лосі, лані та козулі є об'єктами полювання, а серед дрібних диких тварин лисиці, борсуки, зайці та вовки. У Харківській, Запорізькій і інших областях степової зони країни досить розвинене полювання на сірих куріпок, бабаків, перепелів і іншу пернату дичину. Іншим центром мисливства на птахів є Одеська область плавні Дунаю. До Одеської області організовуються тури з полювання на фазанів, куликів, куріпок, качок, диких гусей. Туристи-мисливці для такого туру обов'язково повинні мати мисливський квиток та контрольну картку мисливця, а також дозвіл на носіння і застосування мисливської зброї.

Індустрія туризму, де залучено близько 10% загальної кількості всіх трудових ресурсів світу, активно розвивається. 6% валового внутрішнього продукту припадає на галузь туризму в країнах ЄС [12]. В Україні, з початком російської агресії і бойових дій у 2022 році, розвиток будь-яких видів туризму в т.ч. екологічного, мисливського зі зрозумілих причин ускладнився. Мисливці одними з перших виступили на захист та оборону країни, як люди, які мають в законному володінні мисливську зброю. В післявоєнний період актуальність мисливського туризму тільки зростає. Можливо для когось він буде основою психологічної реабілітації, повернення до мирного життя в гармонії з природою, а для когось започаткуванням власної бізнесової справи.

У туристичній індустрії поки що мисливський туризм залишається незначним сектором. Результати наукових досліджень вчених вказують на високу економічну ефективність такого виду туризму. Вчені [13–16] аналізуючи досвід різних країн світу стверджують факт, що мисливський туризм, за правильної організації, може дати високі прибутки, котрі значно будуть більшими за

виручку від деревини річної лісосіки в середньо-європейських цінах. В переважній більшості країн світу мисливське господарство здійснює свою діяльність в умовах ринкових відносин. При цьому приносить високі прибутки для економіки країни. Від оподаткування бізнесу (підприємств, організацій), що здійснює відтворення мисливської дикої фауни, забезпечує організацію мисливського туризму, поповнюються коштами загальнодержавний і регіональний бюджет, бюджет місцевих громад. При цьому основним завданням підприємців для ефективного та успішного розвитку мисливського туризму є охорона та відновлення мисливських ресурсів в мисливському господарстві. Науковці [16–17] зробили значний внесок щодо вирішення теоретичних та методологічних проблем охорони і раціонального використання, відновлення мисливських ресурсів. На жаль більшість мисливських господарств в Україні ще залишаються збитковими [18].

Кількість мисливців в переважній більшості країн залишається дуже високою протягом тривалого часу. У Франції відсоток мисливців від загальної кількості населення становить 3,8, Англії 1,5, Фінляндії 6,4, Італії 4,0, Норвегії 6,0, США 9,4, Канаді 2,3, Україні 1,0 відсотка відповідно. Інший важливий показник кількість мисливців на 1 тисячу жителів країни. В Україні він становить 10 мисливців (чисельність населення 43,7 млн станом на 2021 рік), а у Фінляндії 47 (чисельність населення станом на 2021 рік 5,5 млн), Франції 38 (чисельність населення 67,7 млн станом на 2021 рік), Італії 39 (чисельність населення 59,1 млн станом на 2021 рік), Швеції 34 (чисельність населення 10,4 млн станом на 2021 рік), Іспанії 28 (чисельність населення 47,4 млн станом на 2021 рік), Греції 27 (чисельність населення 10,6 млн станом на 2021 рік), Австрії 14 (чисельність населення 8,9 млн станом на 2021 рік). Італія, Франція, Данія, Англія, Іспанія, Греція, Австрія, Україна, Болгарія, Швеція, Португалія, Угорщина та Польща займають провідні місця за кількістю мисливців на 100 км² у Європі. Зокрема в Італії припадає 760 мисливців на 100 км² території, Франції 365, Данії 360, Англії 205, Іспанії 200, Греції 190, Австрії 120, Україні 100, Болгарії 75, Швеції 62, Португалії 39, Угорщині 28, Польщі 22 мисливців відповідно [18].

До початку російської агресії в Україні у Львівській області мисливські господарства мали позитивну динаміку розвитку мисливського туризму. Від одного туриста-мисливця у 2003 році надходження мисливських господарств становили в середньому 534 американських долари, у 2006 році вже близько 1000. Один іноземний мисливець перебував в середньому від двох до чотирьох днів. Як приклад, розглянемо порівняння зі Східною Фінляндією та Німеччиною. Фінські

мисливці готові витратити від 1 до 2 тисяч євро за один мисливський тур. Вони переважно цікавляться полюванням на лося. Німецькі туристи-мисливці готові витратити від 1 до 3 тисяч євро за тур. Якщо розглядати європейських туристів-мисливців загалом, то вони готові витратити в середньому 1200 євро за тур. Німецькі туристи-мисливці майже половину своїх коштів витрачають на полювання за кордоном [18].

Мисливське господарство Сполучених Штатів Америки створює понад сімсот тисяч робочих місць. Українські державні лісові господарства, здаючи в оренду мисливські угіддя, могли б забезпечити контроль ведення мисливського господарства, гарантії високого рівня охорони, відновлення і раціонального використання мисливських ресурсів. В такий спосіб організації та управління державними лісами Чехія кожного року отримує за оренду близько 3 млн американських доларів. На жаль нормативно-правова основа України в галузі розвитку мисливського господарства та мисливського туризму не забезпечує їх високої ефективності. На низькому рівні залишається стимулювання користувачів мисливських угідь до охорони, раціонального використання та відновлення мисливських ресурсів [13–18].

Вченими [13–18] досліджено розвиток мисливського туризму в Україні на прикладі Львівської області. Площа мисливських угідь області становить приблизно 1595,6 тисячі га. Всі вони закріплені за різними користувачами. Більша частина мисливських угідь припадає на підприємства Львівського обласного управління лісового та мисливського господарства 24,1%. На Українське товариство мисливців і рибалок припадає 21,9%. Існує проблема із самоокупністю мисливського господарства. Лише популяція кабанів досягла оптимальної кількості. За кількістю лосів є найбільший розрив між фактичним і оптимальним значенням. Виходячи з цього добування лосів заборонено. Звичайно, що показник оптимальної чисельності диких тварин може змінюватися щороку, оскільки залежить від великої кількості різних факторів в тому числі антропогенних, біотичних, абіотичних, міжвидових, мисливсько-господарських тощо. Розбіжності фактичної чисельності основних видів мисливських тварин з оптимальними показниками спричинене нераціональним функціонуванням мисливського господарства в т.ч. виснаженням запасів звірів, браконьєрством та порушенням структури популяції. Гальмує розвиток мисливського туризму в області те, що збільшується кожного року площа мисливських угідь на одного штатного егеря, мало витрачається коштів на охорону та відновлення мисливської дичини, неефективна боротьба з браконьєрством. Виходячи з показників оптимальної та фактичної кількості мисливських тварин кожного мисливського

сезону розробляються і встановлюються ліміти добування. Вони є невисокими, що теж гальмує розвиток мисливського туризму. Переважно мисливські господарства використовують ліміти добування повністю. Для розвитку мисливського туризму потрібно посилити діяльність господарств зі збільшення кількості мисливських тварин і доведення їх до оптимального рівня. Досягти цього можна інтенсифікувавши створення вольєрних господарств. За даними [18] окупність витрат пов'язаних зі створенням і функціонуванням таких господарств в середньому становить два роки.

Фотополювання має дві вагомні переваги. Перша відсутність травматизму, а друга збереження і збільшення популяції диких тварин. На доцільність розвитку такого альтернативного виду полювання вказує світовий досвід. Фотополювання актуальне насамперед тоді, коли фактична кількість мисливських тварин у господарстві не досягла оптимальних значень або тварини є рідкісними чи занесеними до Червоної книги України.

Полювання у Швеції має дуже давні традиції та є частиною шведської культури. Шведські мисливці віддають перевагу полюванню на лося. Дослідження 55% підприємств Швеції, що надають мисливські послуги, показує дотримання ними екологічної політики з метою забезпечення сталого екологічно збалансованого розвитку. Менеджери підприємств вважають, що важливими факторами розвитку мисливського туризму є наявність необхідної інфраструктури, житла хорошої якості, професійних егерів та освічених працівників, норм, правил, інструкцій ведення мисливського господарства, правильної маркетингової політики підприємства, ефективно налагодженої співпраці з різними іншими підприємствами для надання додаткових послуг і пошуку клієнтів, природоощадної концепції розвитку тощо.

Дослідження структури витрат мисливських господарств Львівської області показує, що у більшості підприємств це заробітна плата. На жаль не охорона чи відновлення мисливських ресурсів, розвиток інфраструктури. Все це певною мірою уповільнює темпи розвитку мисливського туризму. До початку війни частка заробітної плати у витратах мисливських господарств Львівської області в середньому становила 55-61%. Частка витрат на охорону та відновлення мисливських ресурсів в середньому становить 30%. Значна кількість цих коштів спрямовується на відтворення мисливських ресурсів та біотехнію, що включає комплекс різних господарських робіт пов'язаних з поліпшенням умов існування диких тварин їх розмноженням і збільшенням популяції мисливської фауни [18].

В лісному господарстві України існують широкі можливості для розвитку екологічного та мисливського туризму після закінчення війни. На території лісного фонду України знаходяться унікальні при-

родні комплекси, котрі мають ландшафти високої пейзажної цінності, де існують рідкісні види флори і фауни. Безумовно унікальні екосистеми Херсонщини, Луганщини, Донеччини, Миколаївщини, Харківщини, Запоріжжя зазнають зараз мілітарного екоциду з боку російського агресора і на відновлення знадобляться десятиліття. Але в лісному фонді інших регіонів України, куди агресор не може дотягнутися зі своїми озброєними екотерористами, які підірвали величезну Каховську ГЕС на Херсонщині, захопили Запорізьку АЕС (росіянами окуповано близько 20% всієї території України), існують природні об'єкти, водоспади, лісні озера, місця поселення рідкісних птахів, а також об'єкти історико-культурного значення. Використання як об'єктів туристичного огляду ландшафтів, унікальних ділянок лісу, флори, фауни, пам'яток природи та інших об'єктів, котрі поєднують у собі природну та історико-культурну цінність, облаштування екологічних маршрутів, розробка багатоденних екологічних турів, розвиток в лісгоспах туристично-екскурсійного обслуговування, рекламної діяльності в т. ч. щодо можливості мисливства дозволить залучити туристів в ліси для оздоровлення (психологічної реабілітації), відпочинку, екологічного виховання, освіти, а також полювання, що сприятиме розвитку нових туристичних послуг, росту щорічного рівня доходів від туризму у лісгоспів та мисливських господарств після війни.

Ще один приклад екологічного маршруту, що називається «Пам'ятники Добрянщини» в ДП «Добрянське лісове господарство» Чернігівської області. Даний маршрут має протяжність 66 км і включає наступні зупинки: озеро Волкобродовка, джерело зі святою водою; річка Немильна; братська могила в с. Нов. Яриловичі; пам'ятник жертвам фашизму в с. Клубівка; майдан і садиба Софії Русової; блакитне озеро Сердечко; гончарне мистецтво с. Олександрівка; Сушнянський дуб.

На озері Волкобродівка проектується зупинковий пункт для рибалки та відпочинку, а на озері Сердечко – зупинковий пункт для відпочинку і прийняття їжі. Так само можна було б передбачити в екологічному маршруті і можливість (мисливські угіддя для полювання) мисливства. Екологічні маршрути можуть також передбачати розміщення наметового містечка тощо. Переміщення туристів і екскурсантів по туристичним маршрутам відбувається автомобільним транспортом, а в межах зупинок пішки. Облаштування екологічних маршрутів здійснюється відповідно до рекомендацій з розвитку екотуризму в лісовому господарстві.

Для екскурсій за туристичними маршрутами і різноманітності відпочинку в гостьовому будинку може бути передбачена організація прокату туристами туристичного інвентаря: ланч-бокси, польові біноклі, велосипеди, лижі, мисливська зброя, або засоби для рибальства (гумовий човен,

рятівні жилети, вудочки, мангал) тощо. На всі послуги прокату підготовлена своя калькуляція.

Наметові туристичні табори дають унікальну можливість зібрати в умовах природи групу людей, об'єднаних одним видом діяльності: туризм, спортивне орієнтування, краєзнавство, мисливство, рибальство тощо; провести навчальні заняття, тренувальні заняття не в приміщенні – теоретично, а на місцевості – практично і т.д.

Для дотримання технології проведення екскурсій за туристичними маршрутами розроблені технологічні карти та контрольні тексти екскурсій. Перед початком екскурсії необхідно серед туристів і екскурсантів провести інструктаж з дотримання правил техніки безпеки на маршруті. Екскурсивод на основі контрольного тексту екскурсії складає свій індивідуальний текст екскурсії, котрий може містити відомості про об'єкти туристичного показу.

Економічний ефект від проведення екологічного туру включає ефект від надання основних, а також додаткових послуг гостевим будиночком. Основні послуги, котрі надаються туристам проживання в гостевому будиночку, супроводження групи туристів працівником лісгоспу (екскурсоводом). Додаткові послуги – прокат туристичного інвентарю.

Розрахунок річної економічної ефективності від проведення, наприклад 3-х денних екологічних турів здійснюється на основі програми та калькуляції, запланованого доходу від послуг прокату на певний період, скажімо, січень-грудень з урахуванням проведення декількох турів в місяць і затрат на облаштування екологічних маршрутів. Попередній розрахунок річного економічного ефекту від організації 3-х денного екологічного туру може скласти, за різними підрахунками, близько 100 тисяч гривень за терміну окупності затрат 1,4 роки.

Висновки з проведеного дослідження. Розвиток екотуризму з включенням до туристичних маршрутів мисливських угідь в лісовому господарстві України є досить перспективним, що дозволить не лише підвищити обізнаність туристів в галузі екології та історії, але й створить для лісгоспів і мисливських господарств додаткові стійкі джерела доходів, розвивати не лише внутрішній туризм, але й збільшити приток туристів на територію того чи іншого району, або України у цілому. Швидко і повною мірою відновити природний екологічний потенціал країни для ведення екологічного мисливського туризму в після воєнний період буде не можливо. Екоцидні наслідки бойових дій країни агресора з деградацією ландшафтів, знищенням тваринного та рослинного світу, унікальних не лише екологічних, а й культурно-історичних місць у відповідних регіонах будуть незворотними, але потенціал розвитку екологічного та мисливського туризму з урахуванням міжнародного досвіду в Україні збережеться. За допомогою закордонних партнерів і інвесторів розвиток

посилиться, через певний час він набуде того рівня, котрий притаманний країнам Європейського Союзу та іншим цивілізованим країнам світу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Мельниченко О.А., Шведун В.О. Особливості розвитку індустрії туризму в Україні: монографія. Харків : Вид-во НУЦЗУ. 2017. 153 с.
2. Yanlong Guo, Jiaying Yu, Yelin Zhu, Han Zhang. Research on tourism ecological safety evaluation of Huizhou Cultural and ecological reserve based on entropy – TOPSIS. 2024. *Heliyon*, Volume 10, Issue 2. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e24325>
3. Lara Tickle, Erica von Essen. The seven sins of hunting tourism, *Annals of Tourism Research*. 2020. Volume 84. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.102996>
4. Neeraj Mahar, Pariva Dobriyal, Ruchi Badola, Syed Ainul Hussain. Tourism on the roof of the world: Socio-ecological impacts of tourism on the Indian Trans-Himalaya, *Land Use Policy*. 2024. Volume 138. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2023.107031>
5. Chengcai Tang, Rui Zeng, Ying Han. Coupling coordination evaluation of economic development, ecological environment, and the tourism industry in ski resorts, *Journal of Cleaner Production*. 2023. Volume 426. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2023.139076>
6. Yanhong Wang, Lin Wang, Weiran Zhou, Qianbing Ying. Rural recreation tourism in the Panxi region of China in the context of ecological welfare, *Heliyon*. 2023. Volume 9. Issue 12. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e22384>
7. Hogne Øian. Wilderness tourism and the moralities of commitment: Hunting and angling as modes of engaging with the natures and animals of rural landscapes in Norway, *Journal of Rural Studies*. 2013. Volume 32, Pages 177–185. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2013.05.004>
8. Rajja Komppula, William C. Gartner, Hunting as a travel experience: An auto-ethnographic study of hunting tourism in Finland and the USA, *Tourism Management*. 2013. Volume 35. Pages 168–180. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2012.06.014>
9. UN Convention of Biological Diversity. 2022. URL: www.cbd.int/article/cop15-final-text-kunming-montreal-gbf-221222.
10. International Union Conservation of Nature. Retrieved February 26, 2023 URL: www.iucn.org/resources/issues-briefs/benefits-and-risks-rewilding
11. Eva Joyce. Rewilding tourism in the news: Power/knowledge and the Irish and UK news media discourses, *Annals of Tourism Research*. 2024. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.annals.2023.103718>
12. Матілайнен А. Економічна роль мисливського туризму – приклади з північних областей [Електронний ресурс] / А. Matilainen, S Keskinarkaus (eds.). Report 64. University of Helsinki, Ruralia Institute. 2010. 108 с. URL: helsinki.filruralia.informaція/pdf/Звіти_64.pdf
13. Делеган І.В. Концепція екологічно збалансованого мисливського господарства в умовах Україн-

ських Карпат. *Вісник Запорізької Держ. ун-т Біологічні науки*. 2000. Запоріжжя, № 2. С. 196–204.

14. Делеган І.В. Охорона різноманіття мисливських тварин: правові аспекти. Збірник наук. технічні Праці УкрДЛТУ: Охорона біорізноманіття: теоретичні та прикладні аспекти. 2000. Львів : УкрДЛТУ. Вип. 10.3. С. 34–39.

15. Стойко С., Делехан І., Кун Н., Лавний В. Алоїз Златнік – піонер-дослідник Закарпатського лісу. 2003. Швейх. Z. Forstwesen, (154), 6. P. 219–225.

16. Делеган І.В., Чернявський М.В., Феннич В.С. Перспективи розвитку мисливського господарства Закарпаття (Практичні рекомендації щодо розвитку мисливського господарства із запровадженням багатофункціонального, наближеного до природи ведення лісового господарства). Івано-Франківськ : Фоліант. 2007. 158 с.

17. Муравйов Ю.В. Положення про плату за спеціальне використання лісових мисливських угідь та тваринного світу як інструмент реалізації екологічної політики : дис... канд. економіки наук: 08.08.01 / Ю.М. В. Муравйова. 2001. Львів. 200 с.

18. Кульчицька Є. Міжнародні тенденції розвитку мисливського туризму. *Вісник Львівського університету* (Серія «Внутрішньосімейні стосунки»). 2014. Том. 34. С. 151–159.

REFERENCES:

1. Melnychenko O.A., Shvedun V.O. (2017) Osoblyvosti rozvytku industrii turyzmu v Ukraini: monohrafiia. [Osoblyvosti rozvytku industrii turyzmu v Ukraini] Kharkiv: Vyd-vo NUTsZU, 153 p. (in Ukrainian)

2. Yanlong Guo, Jiaying Yu, Yelin Zhu, Han Zhang (2024) Research on tourism ecological safety evaluation of Huizhou Cultural and ecological reserve based on entropy – TOPSIS, *Heliyon*, Volume 10, Issue 2. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e24325>

3. Lara Tickle, Erica von Essen. (2020). The seven sins of hunting tourism, *Annals of Tourism Research*, Volume 84. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.102996>

4. Neeraj Mahar, Pariva Dobriyal, Ruchi Badola, Syed Ainul Hussain. (2024). Tourism on the roof of the world: Socio-ecological impacts of tourism on the Indian Trans-Himalaya, *Land Use Policy*, Volume 138. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2023.107031>

5. Chengcai Tang, Rui Zeng, Ying Han. (2023) Coupling coordination evaluation of economic development, ecological environment, and the tourism industry in ski resorts, *Journal of Cleaner Production*, Volume 426. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2023.139076>

6. Yanhong Wang, Lin Wang, Weiran Zhou, Qianbing Ying. (2023). Rural recreation tourism in the Panxi region of China in the context of ecological welfare, *Heliyon*, Volume 9, Issue 12. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e22384>

7. Hogne Øian (2013), Wilderness tourism and the moralities of commitment: Hunting and angling as modes of engaging with the natures and animals of rural landscapes in Norway, *Journal of Rural Studies*, Volume 32, Pages 177–185. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2013.05.004>

8. Raija Komppula, William C. (2013). Gartner, Hunting as a travel experience: An auto-ethnographic study of hunting tourism in Finland and the USA, *Tourism Management*, Volume 35, Pages 168–180. URL: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2012.06.014>

9. UN (2022). Convention of Biological Diversity. URL: www.cbd.int/article/cop15-final-text-kunming-montreal-gbf-221222.

10. International Union Conservation of Nature. (2021). Retrieved February 26, 2023. URL: www.iucn.org/resources/issues-briefs/benefits-and-risks-rewilding

11. Eva Joyce. (2024) Rewilding tourism in the news: Power/knowledge and the Irish and UK news media discourses, *Annals of Tourism Research*. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.annals.2023.103718>

12. Matilainen A. (2010) Ekonomichna rol myslyvskoho turyzmu – pryklady z pivnichnykh oblastei [The economic role of hunting tourism – examples from the northern regions] [Elektronnyi resurs] / A. Matilainen, S. Keskinarkaus (eds.) // Report 64. University of Helsinki, Ruralia Institute. 108 p. Rezhym dostupu: helsinki.filruralia/informatsiia/pdf/Zvity 64.pdf (in Ukrainian)

13. Delehan I.V. (2000) Kontseptsiiia ekolohichno zbalansovanoho myslyvskoho hospodarstva v umovakh Ukrainy Karpat [The concept of ecologically balanced hunting industry in the conditions of the Ukrainian Carpathians]. *Visnyk Zaporizkoho derzhavnogo universytetu. Biolohichni nauky*, no. 2, pp. 196–204. (in Ukrainian)

14. Delehan I.V. (2000) Okhorona riznomanittia myslyvskykh tvaryn: pravovi aspekty [Protection of the diversity of hunting animals: legal aspects]. Zbirnyk nauk. tekhnichni Pratsi UkrDLTU: Okhorona bioriznomanittia: teoretychni ta prykladni aspekty. Lviv: UkrDLTU, Vyp. 10.3. S. 34–39. (in Ukrainian)

15. Stoiko S., Delehan I., Kun N., Lavnyi V. (2003) Alois Zlatnik – pioner-doslidnyk Zakarpatskoho lisu [Alois Zlatnik is a pioneer researcher of the Transcarpathian Forest]. Shveikh. Z. Forstwesen, (154), 6. P. 219–225. (in Ukrainian)

16. Delehan I.V., Cherniavskiy M.V., Fennych V.S. (2007) Perspektyvy rozvytku myslyvskoho hospodarstva Zakarpattia (Praktychni rekomendatsii shchodo rozvytku myslyvskoho hospodarstva iz zaprovadzhenniam bahatofunktsionalnogo, nablyzhenoho do pryrody vedennia lisovoho hospodarstva) [Prospects for the development of the hunting industry in Transcarpathia (Practical recommendations for the development of the hunting industry with the introduction of multifunctional, close to nature forestry management)]. Ivano-Frankivsk: Foliant, 158 p. (in Ukrainian)

17. Muraviov Yu.V. (2001) Polozhennia pro platu za spetsialne vykorystannia lisovykh myslyvskykh uhid ta tvarynnoho svitu yak instrument realizatsii ekolohichnoi polityky [Regulations on fees for the special use of forest hunting grounds and wildlife as a tool for the implementation of environmental policy] : dys... kand. ekonomiky nauk: 08.08.01. Lviv, 200 p. (in Ukrainian)

18. Kulchyska Ye. (2014). Mizhnarodni tendentsii rozvytku myslyvskoho turyzmu. [International trends in the development of hunting tourism]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. (Serii «Vnutrishnosimeini stosunky»)*. Tom. 34. P. 151–159. (in Ukrainian)